

a magyar történelmet, a szabadságharc előzményeit és annak hátterét, valamint a haza képét meghatározó motívumokat és gondolati alakzatokat. A tanulmány során a szerző ismerteti és összeveti a két művet a magyar és erdélyi történelem (beleértve a királyellenes felkelések okait), az ország gazdasága, illetve társadalmát alkotó négy rend sajátosságai és a szabadságharc előzményei, valamint a katonaság és hadvezetés szabadságharcban jelentkező erényei és hiányosságai mentén. A szerző kiemeli Rákóczi munkáinak történeti pontatlanságait, elfogultságából, vagy épp retorikai szerkesztésből adódó csúsztatásait, ugyanakkor rámutat arra is, hogy a személyes tapasztalatai alapján leírt eseményeket viszonylag pontosan mutatta be, írásaiból pedig kitűnik a politikus-hadvezér és a magánember kettőssége. A kötetet időrendi áttekintés (264–265. o.), az illusztrációk jegyzéke (266–269. o.), végül pedig a tanulmányok angol nyelvű összefoglalásai (270–274. o.) és a szerzők névsora zárja (275. o.).

Összességében elmondható, hogy a *Rákóczi emlékkönyv* hatékonyan és közérthetően összefoglalja a szabadságharc és emlékezetének számos területével (hadtörténet, család- és birtoktörténet, eszmetörténet, irodalom- és művelődéstörténet stb.) foglalkozó kutatásokat, felvonultatva azok legújabb kutatási eredményeit is. A kötet ezáltal értékes szakmai terméke lett a 2019-ben meghirdetett emlékévknek.

Szuromi Kristóf

BRUNO COLSON

LES BELGES DANS L'ARMÉE DES HABSBOURG
Régiments et personnalité militaires des Pays-Bas autrichiens, 1756–1815

(Verlag Militaria Gmbh, Wien, 2020. 416 o.
ISBN 978-3-903341-11-1)

Az európai hadtörténet és stratégiai gondolkodás története iránt érdeklődő olvasóknak valószínűleg ismerősen cseng Bruno Colson neve, aki évtizedek óta a Namuri Egyetem oktatója. Colson professzor az elmúlt években több jelentős művet publikált, amelyek közül érdemes kiemelni Rogniat tábornok, Napóleon és Clausewitz munkásságának szentelt új monográfiáit. Az egyetemes hadtudomány iránti érdeklődése mellett nagy fontosságot tulajdonított a belga katonai gondolkodás nagy klasszikusának, Charles-Joseph de Ligne hercegnek is, akinek a hétéves háborúról szóló naplóját Jeroom Vercruyssen professzorral közösen adta ki. Ligne hercegre vonatkozó kutatásai állhattak legutóbbi, a császári hadsereg 18. századi belga katonáinak szentelt könyve születésének hátterében is, amely nemrégiben jelent meg a bécsi Verlag Militaria gondozásában. Az impozáns, rendkívül gazdag és igényes illusztrációs anyaggal ellátott kötet átfogó képet nyújt az Osztrák Németalföld fennállásának második felében,

valamint a forradalmi és napóleoni háborúk időszakában a Habsburgok haderejében jelentős szerepet játszó belga katonatiszterkről.

A kötet katonás rendben – gyakorlatilag a fegyvernemek sorrendjében – tárgyalja a vizsgált időszakot. Az első két fejezetben a gyalogságról, a negyedikben a lovasságról az utolsóban pedig az ún. tudós fegyvernemekről (tüzérség, műszaki alakulatok) szól a szerző. E tematikus egységeket két olyan fejezettel választja el, amelyeket jelentős katonaegységeknek szentelt. Így a harmadik fejezetet teljes egészében Charles-Joseph de Ligne herceg katonai tevékenysége és gondolkodása uralja, az ötödikben pedig a forradalmi és napóleoni háborúk három tábornokáról (Clerfayt, Beaulieu és Baillet de Latour) esik szó. A kötethez stílusosan Michel de Ligne herceg írt előszót, amelyben neves ősének egyik poémáját idézve méltatja a kötet érdemeit.

A könyv rövid, de annál hasznosabb bevezetőjében Bruno Colson emlékeztet a nagyjából a mai Belgium és Luxemburg területének megfelelő Osztrák Németalföld tartomány létrejöttének körülményeire és a császári hadseregben játszott szerepére. Ugyanitt felsorolásszerűen bemutatja a téma historiográfiai előzményeit, utalva Gustave Guillaume tábornok, Joseph Ruwet professzor vagy a tragikus sorsú Georges Englebert munkásságára. Ezt követően tisztáz néhány fogalmi kérdést, elsősorban a belga, flamand és vallon megnevezések használatával kapcsolatban. Ellentétben a mai szóhasználattal, korszakunkban a császári hadseregben szolgáló osztrák németalföldieket – anyanyelvüktől vagy származási helyüktől függetlenül – a vallon katonaság gyűjtőfogalommal illették.

Az első fejezet alapvetően a vallon gyalogság Mária Terézia és II. József uralkodása alatti haditetteiről szól. Ettől függetlenül a szerző kitér az Osztrák Németalföld megalakulására és véderejének kezdeteire is. A tartomány védelmére a császári csapatok mellett három – később négy – úgynevezett nemzeti gyalogezredet (*régiments nationaux*) is létrehozta, amelyeket 1725-ben beolvastottak a császári-királyi hadseregbe. Ezen ezredek történetén keresztül vizsgálja ezt követően a szerző a „belga gyalogság” történetét. A németalföldi katonák egyébként előkelő helyet foglaltak el a császári hadsereg egyéb alakulataiban is, a nemesi tisztikarban pedig az összes tartomány közül a legmagasabb arányban (17,84%) szolgáltak. A hétéves háború során zajló küzdelmekből a vallon katonaság alaposan kivette a részét. Már a Prága környéki harcokban és a kolíni ütközetben (1757. június 18.) kitüntették magukat hősiességükkel a Los Rios- és az Arberg-ezredek. A diadal emlékére alapított Mária Terézia Katonai Rend kitüntetéseiből kiemelkedő arányban (11%) részesültek vallon katonák. A későbbi csatákban (Görlitz, Breslau, Leuthen stb.) tovább öregbítették jó hírnevüket, amelyről még Nádasdy Ferenc tábornok is megemlékezett. A vallonok számos, a magyarokéhoz hasonló híres haditettet – mint amikor Hadik András megsarcolta Berlint – hajtottak végre. 1759 novemberében például részt vettek a Maxen mellett állomásozó porosz hadsereg elfogásában. A vallon katonaság 1767-ben újabb ezred (Vierset-ezred) felállításával egészült ki, és a II. József által szorgalmazott hadireformoknak köszönhetően

a fegyverzetük és egyenruhájuk jelentős korszerűsítésen ment keresztül. Ennek során jelennek meg az 1770-es évektől kezdve a modernebb fegyverek (1767 M és 1784 M puskák) és a jellegzetes rézlemezes fejfedők (Casket), amelyekből számos eredeti példány kiváló fotóját is megtalálhatjuk a kötet ezen részében. Az egyre gyakoribb levéltári forrásoknak köszönhetően érdekes statisztikákat is megtudhatunk a belga katonaság nemzetiségi összetételéről és jellegzetességeiről. A mai flamandok és vallonok közötti különbségek már itt is megfigyelhetők, például az utóbbiak átlagos testmagassága nagyobb volt, viszont az előbbieknél sokkal gyakrabban dezertáltak...

II. József nyelvredelete – akárcsak a magyarok között – Németalföldön is tiltakozást váltott ki, mivel sértette a helyi nyelvűkhöz ragaszkodó közösségek nemzeti érzéseit. A közvéleményben erősödő Habsburg-ellenességgel párhuzamosan a hadseregben belül jelentősen gyengült az uralkodó iránti hűség és romlott a harci morál. A brabanti forradalom új helyzetet teremtett Németalföldön, és a császári szolgálatban álló belga katonák sorait is alaposan átrendezte. Megnőtt a dezertálások száma és a helyőrségek sorra megnyitották a németalföldi városok kapuit a belga patrióták csapatai előtt. A lázadó tartományban állomásozó császári haderők kiegészítésére szabadcsapatokat szerveztek, olyan harcedzett katonák, mint a Ligne-ezredben szolgáló Jean Leloup vezetésével, és csak így sikerült megfékezni a belga nemzeti mozgalmat.

A második fejezetben a szerző immár a francia forradalmi és napóleoni háborúk vérzivataros korszakába vezeti az olvasót. A Birodalom központjától távol eső tartomány haderejét elvileg a bécsi udvarból irányították, de a kormányzó, Albert Szász-Tescheni főherceg szerepe is jelentős volt. Amikor a francia forradalmi kormányzat 1792. április 20-án hadat üzent „Magyarország és Csehország királyának”, a francia határon állomásozó császári erők nem voltak képesek ellenállni a francia túlerőnek. Néhány hősiesség ellenére – például szeptemberben Croix-Leloup-nál rövid időre megállították a francia inváziót – a francia csapatok Jemappes-nál november 6-án stratégiai győzelmet arattak, és hamarosan elfoglalták Namur erődjét is. A következő hadiév részleges sikerei (Neerwinden, Valenciennes) ellenére, 1794. június 26-án újra a francia fegyvereknek kedvezett a hadiszerecske Fleurus-nél. A hadjáratok leírása mellett itt is gazdag illusztrációs melléklet található, amelyben számos korabeli fegyver és egyéb katonai felszerelés tárgyfotói is helyet kaptak. A forradalmi háborúk egyik újdonsága volt, hogy a liège-i herceg-püspök csapatai is jelentős szerepet játszottak a hadműveletekben, és a szerző – akinek egyébként az egyik őse is ezekben a harcokban esett el – őket is a „belga kontingenshez” tartozónak tekintette.

A Campo Formióban megkötött békével az osztrák németalföldi területek francia megszállás alá kerültek. Ezt követően a Habsburg hadvezetés a vallon katonák jelentős részét az ausztriai hadszíntérre vezényelte át, ahol Tirolban játszottak fontosabb szerepet az 1798-as hadjáratban. Itt harcolt például az ifjú Louis de Ligne herceg, vagy a legendás Louis l'Olivier della Trebbia, az 1799. június 19-i trebbiai csata hőse is. A lunéville-i béke után (1801) a belgák egy része hazatért és a francia hadseregben

szolgált, mások továbbra is a kétféjű sasos lobogó alatt harcoltak. Az utóbbiak jóval kevesebben voltak, mint a Grande Armée-ba besorozott honfitársaik, ugyanakkor lényegesen több magas rangú, nemesi származású főtitest volt közöttük. Ez utóbbiak visszaemlékezéseiből gyakran idézve, több jellegzetes karriert is felvázol a szerző.

A következő fejezetben kerül sor a felvilágosodás századának nagy belga katonai gondolkodója, Charles-Joseph de Ligne herceg (1735–1814) bemutatására. Családja az egyik legrégebbi németalföldi nemesi dinasztia volt, amely a 15. század óta szolgált a Habsburgokat. A herceg a család ősi, Beloeil nevezetű kastélyában nevelkedett, amelynek fotói illetve műtárgyai hangsúlyos szerepet kapnak e fejezet illusztrálásában. Már nagyon fiatalon komolyan érdeklődött a katonai pálya iránt, és 1752-ben be is lépett apja gyalogezredébe (*Ligne-Infanterie*). A hétéves háborúból az ifjú herceg alaposan kivette a részét, élményeit egy naplóban is megörökítette. Ekkor ismerkedett meg a magyar huszárvirtussal és annak olyan jeles képviselőjével, mint amilyen Nádasdy Ferenc gróf, akiről később igen elismerően írt a visszaemlékezéseiben. Ligne herceg részt vett több jelentős ütközetben, megalapozva ezzel későbbi katonai hírnevét.

A herceg katonai munkáit részletes alaposítással ismerteti a szerző. A *Préjugés militaires* (1780) és a *Fantaisies militaires* (1795) című munkákban elsősorban a császári hadsereg visszasságainak leírását, illetve az azokat orvosolni kívánó reformok bemutatását találhatjuk. Bruno Colson a herceg egy másik művét, az *Instruction secrète dérobée à Sa Majesté de Roi de Prusse* (1779) című, névtelenül megjelent könyvét is fontosnak tekinti. Ebben a herceg főleg a lovasság és a könnyűcsapatok alkalmazásáról értekezik, amely nagy valószínűséggel a bajor örökösödési háború idején a parancsnoksága alatt álló csapatok – huszárok, nehézlovasság és vallon gránátosok – megfigyelésén alapult. Ebben a háborúban ismét megismerhette a magyar huszárok katonai teljesítményét, ennek művészi tanúbizonyságául szolgál egy, a kötetben is szereplő festmény, amely egy magyar huszártiszt halálát ábrázolja. II. József 1780-as németalföldi látogatása és az azt követő, Hollandiával történt határincidens kiváló lehetőséget nyújtott Ligne herceg számára a tartomány védelmével kapcsolatos gondolatok kifejtésére. Az 1787-ben kitört újabb török háborúban Ligne herceg is részt vett, ahol egy harmincezres hadtest és a Belgrádot ostromló tüzérség parancsokaként döntő szerepet játszott a stratégiai fontosságú erőd elfoglalásában. Az 1789-es hadjárat után visszatért Beloeil-be, ahonnan csak az 1794-es fleurus-i csata után távozott Bécsbe. Itt elsősorban a kéziratait rendezte sajtó alá, amelyek gyűjteményes kiadását a szászországi Walther kiadóra bízta. 1809-ben, amikor Napóleon csapatai elfoglalták Bécset, Pestre tette át székhelyét, ahol megismerkedett honfitársával, Philippe de Hemricourt de Grunne-nel, Károly főherceg jobbkezével. A két katonai gondolkodó levelezése izgalmas elemzéseket és reformjavaslatokat tartalmaz e változó korszakról. A herceg művei viszonylag csekély visszhangot váltottak ki az osztrák tisztikarban, ugyanakkor porosz kollégái, például Gerhard von Scharnhorst vagy Carl von Clausewitz számára rendkívül érdekesnek bizonyultak.

A negyedik fejezet foglalkozik a Habsburg szolgálatban harcoló „belga” lovassági alakulatok történetével. Elsősorban az 1725-ben alapított és 1732-től Ferdinand de Ligne herceg nevét viselő vallon dragonyosezred történetét olvashatjuk itt, kis kitekin-téssel a más lovassági ezredekben szolgáló németalföldi katonaságra. A hétéves háború során a Ligne-dragonosok – hasonlóan a vallon gyalogsági ezredek katonáihoz – alaposan kivették a részüket a küzdelmekből. A kolíni csata egyik kritikus pillanatában a zömében újoncokból álló Ligne-dragonyosezred döntő szerepet vállalt a győzelmet hozó lovasroham megindításában. A hétéves háború további nagy véres csatáiban is hősiessen harcoltak. Az 1758. október 14-i hochkirchi csatában legendás ezredparancsnokuk, Thiennes gróf is elesett, akit a luxemburgi Saint-Ignon gróf követett a parancsnoki poszton. A vallon dragonosok is vállvetve küzdöttek a fronton harcoló magyar alakulatokkal, jó példa erre a kötetben idézett 1759. július 13-i liebau-i közös hőstettük. Bruno Colson számos más alakulatban szolgáló németalföldi lovastisztről is megemlékezik itt, köztük Joseph d’Ayasasa tábornokról, Frédéric de Brias kapitányról. A Saint-Ignon-ezredet 1760-ban svalizsérezzredé alakították át. Később a Franz Moritz von Lacy gróf által bevezetett reformok következtében az ezred visszakerült a dragonosok közé, és jelentősen megváltozott az egyenruhájuk is. Saint-Ignon gróf halála (1779) után Arberg gróf örökölte az ezredet. Az Arberg-ezred a brabanti forradalom idején a legcsászárhűbb alakulatok közé tartozott. 1790-ben – újabb ezredparancsnok-váltásnak köszönhetően – az alakulat Latour-dragonyosezred (majd később ismét svalizsérezzred) néven vált híressé. Részt vettek olyan csatákban, mint a jemmales-i ütközet, az aldenhoveni hősiesség, vagy a neerwindeni győzelem, amelyekről a kötetben számos anekdotát olvashatunk. A Latour-ezreden kívül szolgáló lovassági főtisztek közül érdemes kiemelniük Joseph van Hoobrouck de te Walle nevét, aki szintén dragonyostisztként kezdte a pályafutását, majd később a császári-királyi 4. (Vécsey-) huszárezredben harcolva érte el az ezredesi rangot. A forradalmi háborúk során fokozatosan változott a vallon dragonosok fegyverzete és felszerelése, és számos új elemmel – mint például 1801-ben a magyar típusú nyergek bevezetésével – vált könnyebbé. A lunéville-i béke után a németalföldi toborzás lehetősége megszűnt, és egyre több nem vallon, főleg cseh és morva katonával töltötték fel a Latour-ezredet, amely az ezredparancsnok halála után (1806) Vincent-svalizsérezzred néven szolgált tovább. 1814-ben már csak 200 belga származású veterán lovas tartottak nyilván az ezredben. A más lovassági alakulatokban szolgáló vallonok közül említésre érdemes még Auguste de Wautier, aki a császári-királyi 7. (Liechtenstein-) huszárezredben harcolt.

A kötet ötödik fejezetét három, a császári-királyi hadseregben kiemelkedő németalföldi származású tábornoknak szentelte a szerző. Mindhármán hasonló karriert futottak be: a hétéves háborúban elérték az ezredesi rangot, majd a következő hosszú békeidőszak után, katonai pályafutásuk alkonyán nevezték ki őket tábornokká. A legmagasabb rangot (*Feldmarschall*) François Sébastien Charles Joseph de Croix, Clerfayt és Carbonne grófja (1733–1798) érte el. Clerfayt a hétéves háború után egy jó

évtizeddel (1775) vált ezredtulajdonos-parancsnokká a vallon Los Rios-gyalogezred élén. A török háborúban már több jelentős győzelmet aratott, és II. József is a bizalmába fogadta. A forradalmi háborúk első szakaszában ő vezette az Osztrák Németalföld védelmére felállított hadsereget. Legfontosabb győzelmeit (Aldenhoven, Neerwinden, Marquion, Valenciennes) az 1793-es hadjáratban aratta. A szövetséges csapatok között uralkodó koordinációs nehézségek miatt a franciák több stratégiai győzelmet arattak, mire II. Ferenc császár Clerfayt-t nevezte ki hadseregtábornokká és a császári-királyi hadsereg fővezérének. 1795-ben Clerfayt részt vett Mainz felmentésében, és azt követően fegyverszünetet kötött a franciákkal. Ezután nem sokkal visszavonult Bécsbe, az útja során mindenütt hős hadvezérként ünnepezték, majd elnyerte az Aranygyapjas Rend lovagi címét is. 1798-ban hunyt el Bécsben.

Jean-Pierre de Beaulieu (1725–1819) katonai tehetségét már a hétéves háborúban elismerték. Kiváló rajzolóként, éles szemű stratégiai gondolkodóként és bátor katonaként hamar felfigyeltek rá. A kolíni ütközet után ő vihette a győzelem hírért a bécsi udvarba. A békeidőben Mária Terézia udvari szolgálatba fogadta, ahol szerepet kapott a laxenburgi kastély parkjának kiépítésében. A brabanti forradalom idején részt vett a felkelők elleni hadműveletekben, amelynek megtorlásául a családi kastélyát feldúlták. A forradalmi háborúban Németalföld egyik legelszántabb védelmezőjeként harcolt a legtöbb összecsapásban. A jemmapes-i ütközet után nem sokkal a császár a magyar 31. (Benyovszky-) gyalogezred tulajdonos-parancsnokává nevezte ki, amelyet később egy vallon Vierset-gyalogezredre cserélt el. Miután 1796-ban kinevezték tábornaggyá, hamarosan áthelyezték az észak-itáliai fronton harcoló császári-királyi hadsereg parancsnokává. A számára teljesen új és ismeretlen hadszíntéren a hetvenéves veterán több alkalommal is megütközött a fiatal Bonaparte Napóleonnal. Bruno Colson rámutat a két korszakot képviselő hadvezér közötti különbségek mellett a napóleoni stratégia korabeli nemzetközi joggal ellentétes jellegére is – mindezek más megvilágításba helyezik Beaulieu vereségeit is.

A vallon tábornoktriász harmadik tagja, Maximilien Baillet de Latour gróf (1737–1805) nevét elsősorban tragikus sorsú fia kapcsán ismerhetik Magyarországon – Theodor Baillet von Latour (1780–1848) halálát Petőfi Sándor is megénekelte. Hasonlóan a két előző tábornokhoz, ő is a kolíni csatában tüntette ki magát először, majd fokozatosan emelkedett a ranglétrán. Az 1790-es év jelentős fordulópont lehetett az életében, köszönhetően a felkelők elleni hadműveletekben elért sikereinek és a később a nevét viselő vallon dragonyosezred megszerzésének, amelyről az előző fejezetben kimerítően értekezett a szerző. Baillet de Latour portréja színes történetekkel és érdekes levéltári forrásokkal meséli újra a forradalmi háborúk történetét, amelyben Clerfayt tábornok, majd Károly főherceg parancsnoksága alatt küzdött. 1805-ben a császár kinevezte az Udvari Haditanács elnökévé, de nem sokkal a Bécsbe érkezése után a gróf meghalt.

A kötet utolsó fejezetében a császári-királyi hadsereg belga származású tűzéireiről és hadmérnökeiről esik szó. A Habsburgok hadseregében szolgáló műszaki alakulatok

képzése céljából 1717-ben VI. Károly császár két hadmérnöki iskolát is alapított, egyet Bécsben és egy másikat Brüsszelben. A brüsszeli iskola hároméves képzéséből kiképzett hadmérnököket 1732-ben két brigádból álló önálló alakulattá szervezték. Az osztrák németalföldi tüzérség fő bázisa a malines-i (mecheleni) arzenálban összpontosult. Az itt működő ágyúöntő és lőporgyártó manufaktúrák mellett a tüzéregységek is főleg itt állomásoztak. A hétéves háborúban a németalföldi hadmérnökök és tüzérek is szép számmal vettek részt a hadműveletekben. Bruno Colson részletesen megemlékezik a Jamez-mérnökkinasztia tagjairól, valamint több honfitársuk kiemelkedő műszaki vagy tüzérségi haditettéről. A szerző nemcsak a hétéves háború modern, a totális háborúkat idéző jellegére mutat rá, hanem hangsúlyozza a tüzérségi, ostromlástani és védelmi műveletek során folyó munka magas szellemi színvonalát is, olyan neves személyiségek irányítása alatt, mint például az akkor éppen osztrák szolgálatban tevékenykedő francia Jean-Baptiste de Gribeauval. A „tudós fegyvernemek” megbecsültségét jól jelzi, hogy Lotaringiai Károly herceg kormányzó személyes felügyelete alatt álltak, aki sokáig igyekezett megakadályozni ezen alakulatok II. József által kezdeményezett, a németalföldiek különállását is felszámoló reformjait. A békeidőszakban folytatódott a tartomány erődítményeinek, különösen Antwerpen és Luxemburg védműveinek a korszerűsítése. Ugyanakkor az 1756-tól fennálló osztrák–francia szövetség miatt a határmenti erődökre sokkal kisebb figyelem vetült. A hadmérnökök tudásának színvonalát dicsérte az 1778-ban elkészült részletes németalföldi katonai térkép. A török háborúban nem szolgált „belga” műszaki alakulatok, ugyanakkor néhány hadmérnök hőstettéről olvashatunk a könyv lapjain. Az osztrák németalföldi hadmérnökök és tüzérek a francia forradalmi és napóleoni háborúkból igazán hőiesen kivették a részüket. Ligne herceg fia, Charles Antoine de Ligne alezredes hadmérnök a háború elején az Esterházy-huszárokkal végrehajtott bravúros roham során esett el. A könyv utolsó fejezete e háborúk fontosabb ostromainak vázlatos történetével és néhány kiemelkedő személyiség – mint Gabriel du Chatelet, Moritz Gomez de Parientos, Jean Benoît de Nobili és Louis Auguste Fallon – bemutatásával ér véget.

Összegzésképpen megállapítható, hogy Bruno Colson professzor könyve kiválóan ötvözi a tudományos művek alaposságát és az olvasmányos ismeretterjesztő munkák könnyedségét. Jól használható, pazar illusztrációs anyaggal és megbízható jegyzetapparátussal rendelkező kézikönyv, amelyben a hadiesemények bemutatása mellett a szerző rendszeresen utal a hadvezérek stratégiai döntéseinek okaira és azok következményeire is. A magyar hadtörténészek számára elsősorban a témában rejlő újabb, belgiumi könyvtárakban és levéltárakban rejlő kutatási lehetőségek miatt érdekes a kötet, amelynek gazdag bibliográfiájában hasznos forrásanyagot és fontos levéltári hivatkozásokat találhatunk. A magyar hadtörténettel való párhuzamok gyakran fordulnak elő e könyv lapjain, amelynek zárógondolatai között is szerepel egy Jomini-idézet – a neves svájci hadtudós a magyarok mellett a vallonokat tekintette a császári csapatok elitjének!

Tóth Ferenc